

08.12.2006

агастык кэпсэтиэххэ

ОБО УОННА ДЭРИЭБИНЭ ДЬЫЛБРАТА

Обо уонна оскуола

Б

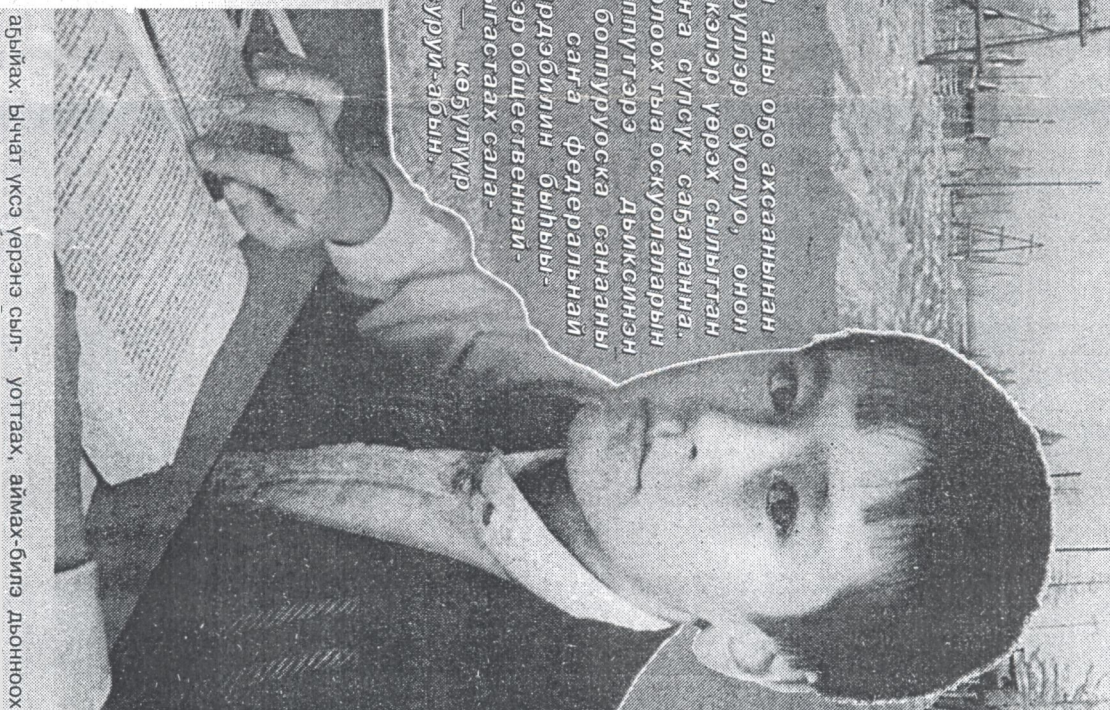
илгити үөрэхпит ситимэ былыр-былыргыттан кизит иэннэххэ сиргэ тэниэн олохсуйбут сирдэрибитигэр тайаан сытар. Урут бытанан олорон, сүөһү маңчирэнтин кэнтэтэн бэрт элбэх тобойдорго, алаастарга тарбанан, Өктөөп революцията буолуута 68/6 кыстык нэһилиэнньэлээх пууннар баалара. Онтон ыла тилигин быспакка бөдөнтүү дьон дьону киинэммит дэриэбинэлэргэ көһөрүү-олохсуйуу салгына турар. 590 дэриэбинэ баар, олох истэригэр 477-эр нэһилиэнньэтин ахсаана 1 тыһ. кыйбат. Кэлин 20 сылга дэриэбинэ ахсаана 120-нэн көбүрээтэ.

Билигин оскуола баар буоларына дэриэбинэ баар, оскуола суох буоларына дэриэбинэ эстэр дьон өйдөбүлү өрө тутан кэлин сүүрбэчэ сылга толору уон биир кылаастаах оскуолалары төһө кыалларын дэлгэйдик аһан дьыа көргөн оболоро улаа-тыахтарыгар дьирри быр-бааччы олорубуттара. Онтон урдук, анал үөрэх сырыытыгыгар, тыа халаай-ыстыбатын улаатин туула хампа-рынан, дьон баба өттүлөрүнөн киин сирдэргэ көһүлүрү үксээ-битэ. Түмүгэр, кытыы, уһук сирдэргэ үүнэр көлүөнэ ахсаана биллэ ачыаата. Манньык хама-оо ахсаанынан үбүлээһин дьаһала быһаччы, туох да анал ньымаларынан өйөбүлү суох ки-иритэ үөрэх, дорубуяа харыс-табылын, куйлутуа тэрилтэлэрин сабыыга тиордара саарбада су-ох.

Үөрэх тэрилтэлэрин аны обо ахсаанынан көрөн үбүлээһин көрүлүр буолуо, онон оптимизациялааһыны кэлэр үөрэх сылыттан сабалыбыт дьон санаа сүлүск сабаллалла. Абылай ахсааннаах оболоох тыа оскуолаларын учууталлара, төрөлүттэрэ дыксийан эрэллэр. Онон ити боллурооска санааны аһаастык үлүстээн, санаа федеральнай эксперимент биир ирдэбилин быһыы-государственной кытыластаах сала-йыны кууһурдууну — көбүлүүр-соруқтаах санаалары сүрүү-дэбин.

Быйыл ЮНЕСКО өйөбүлүнөн көс оскуолалар көрүнүрүн өйдөөн, таба көрөн республика үөрэбэригэр биэр ураты сити-мин билинибит. Манньык эбит буоларына абылай ахсааннаах оболордоох кыты оскуолалар көс оскуолалар статустарыгар көһөрөн туруктаах тыаахаа сеп.

Абылай ахсааннаах оболордоох орто уонна ситэтэ суох орто оскуолалары профессиональнай

Абылай дьүөрэлээн обон иттиги туһатын киһи барыта билэр. Ону ол дьүөрэкэ олохсуйу-үөрэттэрэри дьон хуорат сирит-гэр кыабы таһынан да дьаһыла-симилини бара турар. Кыра обургу саастаах обоо тыа си-рин салгына, аһа, тыла, куйл-турата, үлэтэ — туһунан да солбуллубат кыахтар. Онон ку-оракка олорор оболоох ыдылар төһө кыалларын чугас аймах-тарыгар, доботторугар тыа оску-олатын оботун ахсаанын элбэтэ таарыаа оболорун хардарыте көмөлөөн иттиһэллэрин тол-куйдуулара буоллар... Ити би-лигин көстөн-биллэн эрэр.

Абылай ресурстары-туһаныта тыа сирин олохтоох-торо ситэри ылса иллитэр. Оттон үөрэхтээһин өттүнэн тыктаран көрөр эбит буоллаха, биһиги курдук дьарыктаах монгол омуктар ураты кэрэхсэбиллэ-эх дьаһаллаахтар. Ол курдук киһилэргэ үөрэххэ кирибит сту-дентаах тыа ыдылара элбэх сүөлүлээх, сылгылаах, тэбиснээ-эх, барааннаах буоллаахтарына оболоро үөрэнэрин туһугар төлөбүртөн босхоолонолор, өссө элбэх сүөлүнү иттэргэ эбэлээ-тэлистебэ ыһааналлар. Киһилэр итинник ыл үлүгүн ханталаа-рын таһынан, аһы-үөлү элбэтэл-лэр. Ол курдук 1989 сыллааха 68900 ыл сүөлүлээх-астаах бу-олабына, 2000 сылга — 268700 ыл сүөлүлээх буолбут, ол нэһилиэнньэ биэс тымыт би-ригэр тэнтэхтэр. Оттон биһиэхэ, төттөрүтүн, обо төлөбүрдээх үөрэххэ кирибит сурабын истээт, самаан сайын ыһааһы да ыһах-пыттын туттарга күһэллэбит. Онон

Айылыгыт обону багдалаах аайы бэлхтээбэт. Оттон бизэр сатылар оботун кутун кир илгэр ыяллартан кэлээрэ да кэмнээх буолуо дуо. Ол да итин биир үксүн тыа сириг олобо ордолуун эрэр. Тыа ыала — оро үй-ата, нация биһигэ. Ону баара хамнас-үлэ кырымычык дьэн бэрэ буоллабына биир-икки оболону үтэскэ кубулуйда. Ол түмүгэр аабынан суоттанан да күн сириг көрдөрбүт оболорбут ийэ-аба тапталын билбэккэ атын оскуолаларынан, интернаттарын ускул-тэскил сылдан иитиллэр дьылбалара тирээн эрэр. Онон бу эксперимены ылыммат төрөппүттэр эбии оболон эр кы-айылаах тахсыахтарын сеп. Оччо-чо эрэ оро саадтара сабыллыа суоба, оскуолаларын наачалнай, эбэтэр ситэтэ суох орто таһымна түһэртэриэхтэрэ суоба. Биһигин оскуола дьылбата ийэ-аба ыткы ана-лын хайдах толорулуттан быһаччы быһаарыллар буолла.

Тыа сириг оскуолалыгыт хас кылаас аайы уон икки оболоруну эбэтэр дьэн эрэйилэр. Бу туюха тирэбэрбит сы-ылараный? Эмиз ким эр, ангардас харчы ороскуотун ер-таннар сыһан таһаарыт буолуохтаах. Үөрэтин госуларственнай стандарта да, үп норматив-тара да ылынныла иликтэринэ, хотулу усулуобуйаба олохсуйуу уратыларын Россия анал оскуо-нунан биһэргэллэбэккэ эрэ уруттуту тыа сылдыры барыстаабыр ох-сууга, хоромнууга элбэх. Бары ейдүрбүт курдук, ГИФО дьэн төлөбүрдээх үөрэби нэхимилэ мулуутун олоорбут. БКЭ итээс-тэрин-сыһаларын туората иликтит.

Оро быраабын ере тутар госуларство бизэс оро баар дэри-бинэтигэр оскуоланы аһар, төрөөбүт тылыннан үөрэнэр кыабы бизэр. Ыраактабылаах Россия Улук хоту сирдэригэр үс-түөрт оболоох оскуолалары ас-пытын биһигин суус хас эрэ сыла буолла дии-дии юбилейдыгыртан соло булбалыт. Дьэ сүрбэ би-

чилээн, учуутал хамнаһын үрдэ-тэбит, үөрэтин хаачыстыбатын түспарыт, общество интэ-риэтин аахсабыт дьэн буолар. Ол гынан баран, ити барыта оро туһулар онгоһуллар буоллабына, араас туһалаах уларытылар төрөппүттэр, нэхимизиннэ өттүттэн киирэр этиилэргэ олобуруохтаахтар.

Обо уонна дьыа кэргэн

Тыа сиригэр обону төрөппүттөлөр ханнык ди-эбит-курдук доруобуйа ха-рыстабыла тэрээһиннээх. Ийэ хайаан да киин баһылаба оболоннохтоох, дьыл кэмнэтэн, суолуттан-ийиттэн, доруобуйа-тын турулуттан тутулууга суох. Толуттар тымыныга кыһыл оро көтөбүлээх санта төрөөбүтүнэн дьахтар халһан-хайдах дьыгитин-уотун булар, сааскы хаайтар-га кэргэттэрэ төһө ер ийэлэрин кутталлар? Харчы өттүнэн ыкта-рынын, туспа сиргэ обону-бэйэ-ни көрүнүүн этэ да барылыбат.

Фельдшерский-акушерский пуннаар анал үлэлэрин толор-торботтор, хата хамнастарын үрдэтэллэр. Былыр хас да

тыһынча сыл тухары дьахтал-лар дьыллэригэр оболонон киһи аймагы үксэтэ олобуруттара, ге-рой-ийэ элбэх этэ. Оттон биһи-гин олу эрэйдэнэн-буруйданан ийэ буолар кыһалбаны көрсүбүт эдэр дьахтар сүрээр астарар, доруобуйатын энчиэрэтэр, аны төрөппүтх төрөтүүн дьэн ай-ыһытын кэлэтэр. Итинник оболонуну соруйан болсуу кур-дук эрийи энэринэн тэбиги хаа-дыктар айылбата тосхобулунан оболонно сылдылай? Онон Нац-онаһын программа дьэн аатта-ан доруобуйа харыстабылыгэр уурулар болбонтон тыа дэриэ-бинэлэригэр обону төрөтөр ус-лубуйаны тэрийиһэ туһайы-ахха наада.

Тыа сиригэр ыал буолуу

ригитэ ыттырыллан арыллылар специализтарга ене-үл бөрө көрүлүр, оттон бэйэлээх бэйэ-бит оболорбуун, төттөрүүн, атарыксытабыт. Онон төннүөх да ычат төннүбэт.

Кэлин кэмгэ ангардас ийэ олу элбээтэ: уон оботтон үһүн адалара билимэттэр. Ити эмиэ госуларственнай политика аба-ар киһи суолатын оро иитиити-тэн тэийиппиттэн куһадрэ-үөрэх, иити дьэн дьахтар дьа-рыга буолан ангардасы айбар-даан дьахтар эр киһин бэйэтин кэбигэр хаһылылар, үөрэбинэн баһылан олохтоох дьахтал баһылыга, оскуола директора, бас-көс үлэ барыта киһи илиити-гэр киирэн эрэр сэрэхтээх. Ити дьахтар ыал ийэтэ буоларын хар-гыстырыл, таһынан, ангардас ийэ буоларыгар төһү буолар. Хоононоох доборун булбатар дьахтар ийэ дьолун билээри киһитэн эрэ оро бэрийинэрэртэ тиийэр. Маны сөптөөхтүк өйдөөн, тустаах ара оботтук албаастык көмөлөрүтүр дьон-сэргэ сыһана аламырай буол-лабына Айылыгыт үлө багытынан олох түспүө этэ.

Обо уонна үлэ

Тыа сиригэр хамнастаах үлэ көдүлүүтэ намытан обону төрөтүү, иити уустууруда дьэн бары атэллэр. Онуоха сүрүн буруйдаахтар абалар дьэн буол-лар. Эр дьон кэргэннамматтар, оро иитиитигэр кыһалыбаттар, дьыгэттэн тэйдилэр дьэн дьах-таллар үүстэрэ үнсэргийиллэр.

Оччоно эр дьон туту тыһаллар? Тыа ыалын тух баар ыраабын чугалаттар, булар-талар, ыарахан үлэтин эр дьон барахсаатар син биир толоро сылдыаллар. Үтө адалаах уолаттар көстөр көрүнтүүн үскэлэнтэр, олох үөлүгэр сылдыаллар.

Тыа обото үлэлээн улаатар. Улаатар сааһын оскуола түөрт эркинигэр хаһилан, ханнык-туох дьонноох-сэргэлээх, сирдээх-

көмүс көлөлүүн тогон, дьон-нун-сэргэтин эрэбилин интэринэбинэ эрэ урурубуо, дьодумсакх буолуо.

Аны эр дьону үлэлэрэ суох-тар дьэн синтэриилээх сыһан баар. Санта Ула кодекса аны үлэ киһискиити да эрэйбэт буолла, онон үлэлээх-үлэтэ суох ити өттүгэр тэнтэлэр. Күнү быһа түбүгүрэ сылдыар эр дьонноор хайдах да үлэтэ суох дьэн аатта-ныа суохтаахтар. Аныгы үлэ со-кунун ирдэбилинэн биридиилэ-эн да хаһаайстыба үлэлээх буолуу биир көрүгэ. Эбитин элбэх уолаттардаах, оболоох ыал абага бэйэтэ туспа баһылык, тэрилтэ салайааччыта. Ону өйдөөн сатабыллаах бааһынай хаһаайстыбатын баһылыктара, кэмизгэр элбэх оболонон хаал-баккабын дьэн кэмсинэн да эрэллэр баар суол. Уол оро ди-эн эрэллээх ычыатыт, батыйы-нара сылдан, такыйбыт үлэитиг, олоххун салгааччы.

Онон тыа сиригэр биһигин эр киһини айылбаттан анамыт аналын быһытынан ере тутуу, ыткыгайын, кыабын толору тут-тарын туһулар олохтоох дьаһал-та, дьыа кэргэн турунуохтаах. Кэ-дэригэр аймаах олу сабардаан, дьахтар-аймаах олу сабардаан, уол оро тускутун баһыттарда. Абалар оскуола үлэтигэр была-чы кыттан, бу интэийини көннөрөн олох сүннүн булла-ралларыгар уолдааста.

Обо уонна айылба

Тыа сиригэр обону иити сүрүн күһүнүн айылба үтө сабыдыала буолар. Эр киһи уонна дьахтар уратылары ай-ылбада сыһанча ордук чуол-кайдык арыллар. Эр дьон дьэн дьыгиттээх айылба оболоро. Онон киһилгэр онторон таһаарар үтэ-рэ-астара айылба кыабын туһанын буолуохтаах. Оттон дьахталлар, биллэрин курдук, бюджет үлэиттэрэ.

Итин уонча сыл эмсэхтэмин ил-маастып суола сойдо. Обүгэ кэ-риэс хаалларар киһи нэлэмин сирбит сатаатар күөх кырыстын-гар-урсуунгар хаһаайынны дьаһалчыга турунар уолдааста. Маны далааһынаахтык тэ-рийэр туһуттан айылбада сыһа-ны уларытыахха. Ол курдук, баһыттан сабалана, Айылба ха-рыстабылын министрствота ди-эн буолбакка, Айылба ресурса-ларын туһаны министрствота дьэн ааттан сүрүн суолтааах туһайы быһытынан көрүөххэ. Биһигин ийэ тутуулары — тиимр суол, өлүгөнэ өрүү туорур муо-ста, нефть турбата курдук сүнткэн тутууларга күлүктэтэн тыа сириг айылбатын туһаны болбонтот таһыгар хаалан эрэр. Холобура, тыаба олохтоох хас биридии эр киһитэ, ыала айылба кыабын туһанарыгар бас билэр баһыт уһаттар көлүлээх, эмтээх оту са-таан хомуйар кэргэттэрдээх, дьон туттар тэбэрийинин онторор, биһигин ороскуоттаах дьэн тэби-элиир оскуола мастарыс-кайдарын курдук баазаах буол-лаптар тобо кыалыбат буолу-ой. Итинник айылба ресурсала-рын туһаба таһаар соруу тус-таах министрствоба сүктэрэ, олохтоох дьахталлары кытта биһигэ үлэлиир тиһиги тэрийэр уустуга суох. Оччоно тыа ыалын турута бөбөрөөн, оро-аймаах да элбээ этэ.

Уларыта тутуу улам сэтэрээн, эрийэн-буруйан саамай кэбирэ-эбит өттүбүтүнэн дьөлө түһэн эрэр. Россия госуларствота ийэ-лар тухары онуну булумаары тымыгыт дьаһалталаах. Ону кытта биһиги тэнтэ олу тусуһун иһэммит, тустаах суолбуунни-бингэ типтэрбэт, омул аатыт-тан эстибэт туһуттан кытылас-тар үөлэстээх тыа ыалын ууһулар сылааһын хоту дьүккүүтүбүн.

Ульяна ВИНОКУРОВА,
социологическай
наука доктора.